

1.Hafta ABBASİLER DEVLETİ TARİHİ (750-1258)

Abbasi ihtilali Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Basra valisi tayin edildi. Emeviler döneminde Yezid'e biat edenler arasında yer aldı (ö.687). Ali b. Abdullah b. Abbas, Abbasi propagandasını başlatan kişi olarak bilinir. Ali b. Abdullah (ö.117/736), Abdülmelik b. Mervan döneminde (685-705) Şam'a gitmiş ancak buradan ayrılarak Humeyme'ye yerleşmişti. (97-100/715-718). Bu bakımdan Humeyme, Abbasi propagandasının başladığı yer olarak kabul edilir. Muhammed b. Ali, Keysaniye'nin Haşimiye imamı idi. Aynı zamanda Muhammed elHanefiyye'nin talebesidir. Muhammed el-Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim kendisinden sonra imamete Muhammed b. Ali'yi (125/743) vasiyet etti Muhammed b. Ali'nin (125/743) yerine İbrahim b. Muhammed geçti. İbrahim, ihtilalin kilit isimlerinden birisi olan Ebu Müslim el-Horasanî'yi Horasan'a görevlendirdi. Onun Horasan'daki hareketin başına geçmesiyle birlikte Abbasi daveti aleni bir ihtilal hareketi haline dönüştü. Abbasi ihtilali iki aşamada gerçekleşti: Birinci safha; gizli hazırlık sürecidir. (97-100/718) İmam Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Humeyme'ye yerleşmesiyle başlamıştır. İkinci Safha; Aleni ihtilal sürecidir. İmam İbrahim'in Ebu Müslim el-Horasanî'yi 128/745'te Horasan'a tayin etmesiyle başlamıştır. **SORULAR: 1)** Abbasi ihtilalinin gizli hazırlık dönemini başlatan hadise nedir? Cevap: İmam Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Humeyme'ye yerleşmesiyle başlamıştır. **2)** İmam İbrahim'in Ebu Müslim el-Horasanî'yi 128/745'te Horasan'a tayin etmesiyle Abbasi ihtilalinin hangi aşaması başlamıştır. Cevap: Aleni ihtilal süreci başlamıştır. **3)** Muhammed el-Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim kendisinden sonra imamete kimi vasiyet etti? Cevap: Muhammed b. Ali **4)** Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Basra valiliği de yapan, Yezid b. Muaviye'ye biat eden Hz. Abbas'ın oğlu kimdir? Cevap: Abdullah b. Abbas

Ebu'l Abbas Es-Seffah (750-754)

Ebu'l Abbas es-Seffah (d.100-108/718-726), İmam Muhammed b. Ali'nin oğludur. İbrahim b. Muhammed'in hapse atılmasından sonra ailesi tarafından veliaht ilan edilmiştir. Kufe'nin zaptından sonra buraya gelmiş (132/749), Ebu Seleme el-Hallal'ın biati geciktirme çabaları işe yaramamış ve Abbasi güçlerinin desteğini arkasına alarak Kufe camiinde biat almıştır. Seffah, biat hutbesinde Abbasilerin hilafeti hak ettiğini vurgulamıştır. Çünkü Abbasoğulları, kendilerinin de Hz. Peygamberin soyundan geldiklerini yıllarca bu işi organize ettiklerinden hilafetin kendi hakları olduğunu iddia etmişler. Es-Seffah ilk hutbesinde: "Biliniz ki ben hem bol bol veren hem de helak edip intikam alan bir insanım" demiştir. Onun bu son cümlesi ona **"es-Seffah" yani kan dökücü lakabının verilmesine yol açmıştır.** Ebu'l-Abbas biat almasına rağmen son Emevi halifesi II. Mervan hala hayatta idi ve ordusunun başındaydıEn önemli hedef konumundaki II. Mervan ile Abdullah b. Ali Büyük Zapsuyu kenarında karşılaştı. Mervan'ın birlikleri arasında çıkan anlaşmazlıklar Abdullah b. Ali karşısında mağlup olmasına sebep oldu. Dimaşk'ın da ele geçirilmesinden sonra Mısır'a doğru kaçan Mervan, Busir adı verilen köyde yakalanıp öldürüldü. Emevi hanedanına karşı bir yok etme harekâtı yürütüldü. Bütün aile mensupları yakalanarak öldürüldü. Abbasiler, intikam almakta aşırıya kaçtılar. Mezarlar açılıp kemiklere dahi hakaretler edildi. Emevilere reva görülen bu katı tutum hatta zulme varan uygulamalar, ülkede pek çok ayaklanmanın çıkmasına zemin hazırladı. **1)** Kays Aylan Kabilesi İsyanı: Adı geçen kabile, Ebu'l-Verd b. Kevser'in liderliğinde Kinnesrin'de isyan etti. Tedmür ve Humus şehirleri de isyana destek verdi. Ancak Temmuz 751'de Abdullah b. Ali tarafından mağlup edildiler. **2)** el-Cezire İsyanı: İshak b. Müslim el-Ukayli liderliğinde organize olan bölge Arapları isyan ettiler. Harran şehrini kuşattılar. Burayı ele geçirip Samsat'a yürüdüler. Abdullah b. Ali ve Ebu Câfer Mansur şehri kuşatarak isyancıları teslim aldılar. **3)** Buhara İsyanı: Şerik b. Şeyh el-Mehri'nin başlattığı isyan, Ziyad b. Salih komutasındaki ordu tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. **4)**

Basra, Fars ve Sind İsyanları: Basra'da Hariciler'in, Fars'ta Bessam b. İbrahim'in ve Sind'de Mansur b. Cumhur'un isyanları kolaylıkla bastırıldı. Halife Ebu'l-Abbass devrinin tarihi bakımından en önemli olayı, Çin ordusu ile yapılan ve Çinliler'in mağlubiyetiyle sonuçlanan **Talas Savaşı'dır (Temmuz 751)**. Çin ordusu, İslam ordularıyla, Talas (Taraz) nehri kıyısında (bugünkü Evliyaata'nın doğusunda) savaşa tutuştu. Ebu Müslim'in gönderdiği İslam ordusuna Ziyâd b. Sâlih kumanda ediyordu. Kuzeyden Karluklar yardıma geldiler. Zilhicce 133'te (Temmuz 751) Talas nehri kıyısındaki Atlah mevkiinde cereyan eden savaş beş gün sürdü. **Sonuçta:** 1) Tang hanedanı Batı Türkistan'a hâkim olma ümidini yitirdi. 2) Türk boyları Çin baskısından kurtuldu. 3) Batı Türkistan'da Türk nüfuzu yeniden sağlandı. 4) Karluklar 766'da kendi devletlerini kurdular. 5) Bu siyasi ortam ve nüfus hareketleri Karahanlı devletinin kurulmasına zemin hazırladı. 6) Türk-Arap münasebetlerindeki mücadele safhası, Talas savaşından sonra yerini dostluk ve işbirliğine bıraktı. 7) İslamiyet Türkler arasında hızla yayıldı. Türkler, Abbasi devletinin askeri ve idari kadrolarında artık yer almaya başladılar. 8) Savaşta esir alınan esirler vasıtasıyla keten ve kenevirden imal edilen kâğıt ilk defa Semerkant'ta imal edilmeye başlandı. İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbass es-Seffah dönemini kısaca değerlendirecek olursak; onun hilafeti döneminde ilim, fikir ve imar faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Yeni kurulan Abbasi devletini sağlam temeller üzerine oturtmak ve yeni bir devlet oluşumuna mahal vermemek ana yönetim politikasını oluşturuyordu. Başkenti Kufe'den Haşimiye'ye oradan da Embar şehrine nakletmiştir. an da Embar şehrine nakletmiştir. Es-Seffah, 13 Zilhicce 136/9 Haziran 754'te vefat etti. Yerine Ebu Câfer Mansur geçti. **SORU: 1)** Talas savaşını, İslamiyet'in Türkler arasında yayılması açısından değerlendiriniz? Cevap: İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla ilgili çok farklı fikirler ileri sürülebilir. Ancak Talas savaşının, Türklerin millet olarak İslamiyet'e girişinde olumlu anlamda katkı sağladığı muhakkaktır. Çünkü bu savaş, Arapların Türkleri yakinen tanımaya imkân sağlamıştır. Bu sayede Türkler, Abbasi devletinin askeri ve idari kadrolarında yer almaya başlamıştır. Böylece İslam toplumunun bünyesine dâhil olmaya başlayan Türkler arasında İslamiyet de hızla yayılmıştır.

Ebu Câfer Mansur Dönemi (754-775)

Hilafete geldikten sonra devletin temellerini sağlamlaştırmak için birtakım adımlar attı. Amcası Abdullah b. Ali'nin üzerine Horasan valisi Ebu Müslim el-Horasanî'yi gönderdi (754). Çarpışmada yenilen Abdullah savaş alanından kaçarak kurtuldu. Mansur; hanedana bağlılığı ile tanınan Ebu Müslim'in de ileride kendi aleyhlerine dönmesinden ve iktidarına halel getirmesinden endişe ediyordu. O da bu yüzden öldürülmekten kurtulamadı (755). Mansur, Abdullah b. Ali'yi 757'de hapse attırdı. Daha sonra oğlu Mehdi'nin müstakbel hilafetine engel olacağını düşündüğü için Abdullah'ı öldürttü (764). Bu dönemde baş gösteren belli başlı isyanlar şunlardır: 1) Ebu Müslim el-Horasanî'nin öldürülmesinden sonra onun intikamını almaya dönük bir takım girişimler yaşandı. Bu isyanlar, eski İran inançlarına ait bazı akideleri de kullanmak suretiyle dini bir hüviyete büründü. Böylece Ebu Müslim el-Horasanî'den ilham alan fırkalar ortaya çıktı. **Bunlar Hürremiler ve Bâtınilerdir.** a) İlk isyan hareketi Nişabur'da **Sunbad** tarafından başlatıldı. Ancak Mansur bu isyanı bastırdı. b) Maveraünnehir'de **İshak liderliğinde** 755'de patlak verdi. Bu kalkışma da Mansur'un oğlu Mehdi marifetiyle bastırıldı. c) Horasan'da, Herat ve Sistan'da **Ustazsîs** isyan etti. Bu isyan hareketi de Mehdi tarafından görevlendirilen Haşim b. Huzeyme aracılığıyla bastırıldı. (762-768). 2) Mansur döneminin en tehlikeli isyanlarından birisi de Şii isyanlarıydı. Genel anlamda bunlar, kuvvet

kullanmak için uygun zaman bulduklarında fırsatı değerlendirdiler. Zaman uygun olmadığında ise beklemeyi tercih ettiler. Dönemin belli başlı Şii isyanları: a) **Muhammed b. Abdullah el-Mehdi** (Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye), 762'de Mekke ve Medine'de biat aldı. Tedip için üzerine İsa b. Musa görevlendirildi. İsyân bastırıldı. Muhammed, Medine'de öldürüldü. b) **İbrahim b. Abdullah** (Muhammed'in kardeşi) Basra'da isyan etti. Kufe yakınlarında Bahamra denilen yerde öldürüldü. Mansur döneminde zuhur eden ayaklanmalar devletin dış politikaya yönelmesini engelledi. **Bunun tek istisnası ise Taberistan'ın fethi oldu.** Bizans ile 756'da fide antlaşması yapıldı. Bu vesileyle Bizans elçisi Bağdat'a geldi. Abbasi elçisi Ümare b. Hamza Bizans başkenti Konstantinopolis'e gitti. Yapılan bu antlaşmanın 775'te sona erdiği anlaşıyor. Çünkü bu tarihte Abbas b. Muhammed'in Ankara'ya kadar uzanan bir askeri seferinden söz edilmektedir. **Bağdat, Haşimiye ve Refika şehirlerini kurdu.** İmar faaliyetleri esnasında işçi ücretlerini hesaplamada gösterdiği hassaslık sebebiyle **"Ebu'd-devanik" ve "Mansur ed-devaniki" yani "metelik babası" tarzında anıldı.** Bağdat şehri dairevi plana göre inşa edildi. Bu sebeple "elMedinetü'l-Müdevvere" yani "Dairevi şehir" denildi. Suğur ve Avasım bölgelerinde ilk defa Türk askerlerini istihdam eden de Mansur'dur. Genel Değerlendirme Sonuçta Mansur dönemine ait genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Mansur'un iktidarının ilk yıllarında hanedana mensup kişileri önemli görevlere getirdiği görülür. Ancak daha sonra hanedandan amcası Abdullah b. Ali'yi, büyük siyasi nüfuza sahip olduğunu gördüğü Abbasi ihtilalinin mimarlarından Ebu Müslim el-Horasani'yi ortadan kaldırdı. İsyân eden ve kendi adlarına biat alan Şii isyancıları da etkisiz hale getirmekte tereddüt etmedi. Böylece O, devletin temellerini hedef alan tehlikeleri bertaraf ederek onu sağlamlaştırmış oldu. Sorular: 1) Ebu Câfer Mansur döneminde dış politikaya ağırlık verilememesinin en önemli sebebi nedir? Cevap: Ülke genelinde zuhur eden iç isyanlarla mücadele etmek zorunda kalınmasıdır. 2) Bu dönemde kurulan belli başlı şehirler hangileridir? Cevap: Bağdat, Haşimiye ve Refika şehirleridir.

II. Hafta Mehdi Dönemi (775-785)

Onun halifelik dönemi **"Yönetimde Normalleşme Dönemi"** olarak değerlendirilebilir. Toplumu ihtilal ortamından kurtarıp sosyal ve siyasi hayatta normalleşmeyi başlattı. Bu cümleden olarak hafif suçlu mahkûmları serbest bıraktı. Müsadere mallarını sahiplerine iade etti. Memurların yargılanması için yüksek mahkeme kurdu. Ticari hayatın gelişmesi için kervan konaklama yerleri yaptırdı. Başkent Bağdat ile diğer İslam beldeleri arasındaki posta hizmetlerini düzene koydu. Alioğullarının Medine'deki imtiyazlarını tekrar kendilerine iade etti. Bu sayededir ki Alioğulları Mehdi döneminde isyan girişiminde bulunmadılar. **Onların dışında birtakım isyan olayı yaşandı. Bunlardan bazıları: 1) Mukanna (Peçeli) isyanı:** Horasan'da Ebu Müslim el-Horasani'nin ilahlığı üzerine kurulu bir fikir geliştirildi. Onlar Tanırının her dönemde bir kişiye hulul ettiğine inanıyorlardı. Kendi zamanlarındaki bu kişinin Ebu Müslim olduğunu kabul ediyorlardı. Mukanna, Horasan'da isyan etti. Keşş'te sarayları ve kaleyi ele geçirdiler. Üzerlerine Ebu'n-Numan, Cüneyd ve Leys b. Nasr, Cebrail b. Yahya ve kardeşi Yezid, Ebu Avn kumandasında ordular gönderilip muhasara altına alındı. **2) Zındıklar (Zenâdika):** Mukanna hareketi benzeri olan bu hareket, eski İran dinlerini ihya etme çabasının bir mahsulüydü. Bunlar Zındık olarak isimlendirildiler. En çarpıcı inançları arasında haramları helal saymak başta gelmektedir. Ayrıca onlar, edep ve ahlakı alıyorlardı. Mehdi bunlarla daha etkili bir şekilde

mücadele etmek için "Divan'uz-Zenâdika"yı kurdu. 3) Abdullah b. Mervan isyanı: Emevi ailesinden olduğu belirtilen bu kişi 778'de Şam'da ayaklandı. 4) Harici isyanı: Hariciler Abdüsselam b. Hişam el-Yeşkuri liderliğinde Kinnesrin'de isyan başlattı. Mehdi dönemiyle alakalı genel bir değerlendirme yapacak olursak: İhtilal ortamından normal ortama dönüş sağladı. Mehdi, babasının aksine cömertti. Babası döneminde müsadere edilen halkın mallarını sahiplerine iade etti. Ehlibeyt ile iyi geçindi. Camilerin bakım ve onarımı işiyle meşgul oldu. Irak-Hicaz hac yolunun bakımı, güvenliği, konaklama ve su yollarının tesisini gerçekleştirdi. Onun döneminde, Mukanna ve Zındıklar gibi eski İran dinlerini yeniden ihya etmeye dönük bazı isyan hareketleri zuhur etti. Mehdi, bu gibi sapık itikatlara sahip gruplarla mücadele etmek için Divanu'z-Zenadika'yı, devlet maliyesini düzene koymak için de "Divanu'z-Zimam"ı kurdu. Mehdi döneminde, kâtipler ve mevaliler devlet kademelerinde etkili oldular. Mehdi, Abbasiler devletini içe kapanıklıktan kurtardı ve Bizans'a askeri seferler düzenledi. O, bütün bu faaliyetlerinden dolayı halk tarafından çok sevildi. Onun zehirlenerek öldürüldüğü tahmin edilmektedir. SORU: Mehdi dönemini iç ve dış siyasette bir cümle ile özetleyiniz? Cevap: Mehdi dönemi içte, ihtilal ortamından normal siyasi ortama geçişin başarıldığı dönemdir. Dışta ise devlet içe kapanıklıktan kurtarılmış ve Bizans'a karşı müteaddit defa seferler düzenlenmiştir.

Hâdî-İlelhak (Musa) Dönemi (785-786) Halife Mansur Mehdi'den sonra İsa b. Musa veliaht olarak belirlemişti. Mehdi, oğulları Hâdî ve Harun Reşid'i veliaht yapmak istiyordu. Bu sebeple İsa, birtakım baskılara maruz kaldı. İsa, 160/777'de veliahtlıktan vazgeçirildi. Yerine Musa veliaht oldu. Mehdi, sefer vb. maksatla başkentten ayrıldığında Musa'yı yerine vekil olarak bırakıyordu. Mehdi vefat ettiğinde Musa, Cürcan'da bulunuyordu. Mûsâ Bağdat'a döndü ve Rebî b. Yunus'u vezir tayin etti. Hâdî döneminin en önemli olaylarından biri, Ali evlâdından Hüseyin b. Ali'nin Medine'de başlattığı isyan hareketidir. İsyanın sebebi Medine valisinin Alioğullarıyla aralarında çıkan bir meselede ana sorumlu olarak onu görmesi ve cezalandırmak istemesiydi. Hüseyin 786'de halktan biat aldı. Ayrıca Mekke'yi de kontrolü altına aldı. Hâdî'nin emriyle harekete geçen Muhammed b. Süleyman'ın ordusu Mekke-Medine arasındaki Fah mevkiinde isyancılarla karşılaştı. Hüseyin b. Ali öldürüldü. Etrafındakiler dağıtıldı. (8 Zilhicce 169/11 Haziran 786). Bu savaştan sağ kurtulmayı başaran Hüseyin'in dayısı İdris b. Abdullah Mağrib'e kaçtı. (İleride burada Abbasiler yönetimine karşı olan İdrisiler hanedanını kurdu.) Şiiler, Fah savaşını Kerbela hadisesinden sonra en acıklı bir matem günü olarak gördüler. Hâdî döneminde Zındıklarla mücadele hız kesmeden devam etti. Hâdî devrinin önemli olaylarından biri de el-Cezire'de çıkan Haricî isyanıdır. Hâricî lideri Hamza b. Mâlik elHuzâî, Musul yakınlarında cereyan eden savaşta Abbâsî ordusunu mağlûp ettiyse de daha sonra yakalanarak öldürüldü. Bizans orduları 169 (785-86) yılında sahildeki Hades Kalesi'ne saldırdılar. Bizans saldırısına mukavemet edemeyen kumandan kaleyi terk etti. Öte yandan Abbasî orduları yaz seferlerine devam ettiler. Me'yûf b. Yahyâ kumandasındaki ordu Derbürrâhib'i geçerek Üşne'ye kadar ilerledi. Hâdî, Harun'u veliahtlıktan azledip oğlu Câfer'i veliaht tayin etmek istedi; bunu kabul etmeyen Harun'u da hapse attırdı. Ancak 16 Rebülevvel 170 (15 Eylül 786) tarihinde İsbâd'da vefat etti ve orada defnedildi. Hâdî'nin, annesi Hayzûran tarafından zehirletilerek veya boğdurularak öldürüldüğü de haber verilmektedir

Harun Reşid Dönemi (786-809)

Harun dönemi, Abbasi devlet sınırlarının en geniş olduğu zamandır. Bu devirde güvenli bir sosyal ortam oluşturulmuştur. İlmî ve kültürel alanda, iktisadî sahada zirve yakalanmıştır. Bağdat dünyanın en görkemli şehri konumundadır. Mimarîde, giyim kuşamda gıda harcamalarında zaman zaman boyutuna ulaşmıştır. İşte bu sebeptendir ki onun dönemi binbir gece masallarına konu olmuştur. 1) Şam topraklarında Kaysiler ile Yemeniler arasında asabiyet kavgaları çıktı. Câfer b. Yahya komutasında ordu 796'da hadiseleri kontrol altına aldı. 803'de Dimaşk'da Yemenî ve Mudarî çatışması çıktı. Muhammed b. Mansur kumandasındaki ordu olayları bastırdı. 2) Harun Reşid döneminde Horasan merkezli Şii isyanları zuhur etti. Bunlardan birisi olan Yahya b. Abdullah 792-93 yılında Taberistan'da isyan etti. Fazlî b. Yahya isyan liderini teslim olmaya ikna etti. Harun Reşid, Yahya b. Abdullah'ı hapse attırdı. Rafî b. Leys, (806-807) Horasan'da isyan başlattı. Belh'ten Merv'e kadar istila etti. Durumun nezaketini gören Halife bizzat harekete geçti. (Tus şehrine geldiğinde hastalanarak öldü). 3) Sevrân b. Seyf 808'de Cezire'de isyan başlattı. Üzerine Tavk b. Malik orduyla gönderildi. İsyân böylece bastırılabilirdi. 4) Kuzey Afrika'da zuhur eden isyanlar 5) Bermekilerin tasfiyesi Bermekilerin tasfiye nedeni Abbasi hanedanına denk hatta rakip olabilecek güç ve otoriteye kavuşması ve Abbasîlerin ikinci plana düşmesiydi. 1) 787'de Avâsım adıyla yeni bir valilik ihdas edildi. 2) Harun, 804'te Bizans seferine çıktı. Ereğli'ye doğru yürüdü. İmparator Nikeforos barış istedi ve haraç mukabili antlaşma sağlandı. 3) 806'da Ereğli'yi aldı. 4) Humeyd b. Mayuf Kıbrıs'a bir akın düzenledi. 5) 806'da Yezid b. Muhalled el-Hübeyrî Bizans topraklarına sefere gönderildi. 6) 806'da Herseme b. Aye'n Bizans seferine çıktı. 7) Tarsus ve Maraş üzerine ordu sek edildi. 8) Harun Reşid döneminde Avrupa ile münasebet kuruldu. Endülüs Emevîlerine karşı İmparator Şarlman ile irtibata geçti. İmparatora su saati gönderdiği rivayetleri de mevcuttur. (806). Harun Reşid, Abbasi halifelerinin en büyüklerinden birisi olarak gösterilmiştir. Ancak onun dönemi devletin parçalanma sürecinin fiilen başladığı bir dönem olmuştur. Harun Reşid, 24 Mart 809'da 44 yaşında ölmüştür.

III. Hafta Emin Dönemi (809/813)

Anne-babası Haşimî olan tek Abbasi halifesidir. Annesi Câfer Mansur'un torunu Zübeyde binti Câfer, babası ise Harun Reşid'dir. Emin halife olduktan kısa bir süre sonra veziri Fazl b. Rebi'nin tesiri altında kalarak ağabeyi Me'mun'u veliahtlıktan uzaklaştırma yollarını aramaya başladı. Me'mun'a ordusuyla birlikte Bağdat'a dönmesini emretti. Ancak Me'mun bu emre uymayınca veliahtlıktan azletti. (810). Artık iki kardeş arasında iktidar için silahlı mücadeleden başka çare kalmamıştı. Emin'in etrafındakiler Arapçı, Me'mun'un etrafında toplananlar ise Fars zihniyetini temsil ediyordu. Emin'in anne-babasının Haşimî oluşu Arapların asabiyet duygusunu okşuyordu. Veziri Fazl b. Rebi, Arapçı zihniyetin önde gelen adamlarından idi. Me'mun'un yanında Fazl b. Sehl vardı ki eski bir Zerdüş't idi ve Fars geleneğini temsil ediyordu. Halife Emin 811'de Me'mun'u asi ilan ederek üzerine Ali b. İsa komutasında 40 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu arada Me'mun kendisini halife ilan etti. Tahir b. Hüseyin komutasında 4000 kişilik bir ordu görevlendirdi. Rey yakınlarında karşılaşan ordulardan, küçüklüğüne rağmen disiplinli olan Me'mun'un ordusu galip geldi SORU: Emin dönemi, devlet yönetiminde hangi geleneklerin çatışmasına sahne olmuştur? Cevap: Arap ve Fars

Me'mun Dönemi (813-833)

Me'mun hilafet merkezi olarak Merv şehrini seçti. Bu seçiminde veziri Fazl b. Sehl etkili oldu. Me'mun Alioğullarından İmam Ali er-Rıza'yı kendinden sonra veliaht olarak belirledi. Abbasilerin giydiği siyah elbiseyi çıkarıp Alioğullarının giydiği yeşil elbise giymeye başladı. Halife Me'mun hanedan haricinden birisini veliaht göstererek Abbasi devlet geleneğini de bozmuş oldu. Bağdat halkı duruma tepki gösterdi. Hanedan Merv'de yaşananlara tepki olarak İbrahim b. Mehdi'yi hilafete getirdi. Böylece birisi Bağdat'ta diğeri Merv'de iki halife ortaya çıkmış oluyordu. Bu dönemde diğer devirlerde olduğu gibi pek çok isyan cereyan etti. Bunlardan bazılarını burada yer vereceğiz. 1) Nasr b. Şebes el-Ukayli isyanı: el-Cezire'de isyan başlattı. 2) Alioğullarından İbn Tabataba (Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim) 815'te halifeliğini ilan etti. Ebu's-Seraya eş-Şeybani'nin de desteğini alan İbn Tabataba çok güçlendi. Hasan b. Sehl'in, Züheyr b. Müseyyeb komutasında üzerine gönderdiği orduyu da yendi. Ancak bu son galibiyetin neticesinden istifade edemeden bir gün sonra vefat etti. Muhammed b. Muhammed b. Zeyd onun yerine geçti. Ebu's-Seraya, durumdan yararlanarak Kufe'de para bastırdı. Bağımsızlığını ilan etti. Vilayetlere valiler tayin etti. Vaziyetin vahametini gören merkezi yönetim, Herseme b. Ayen komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu isyancıları mağlup ederek Ebu's-Seraya'yı öldürdü. (815) 3) Hilafetin başlangıcında yaşanan İbn Tabataba isyanı hariçte tutulursa, genel anlamda Me'mun, Alioğullarına karşı oldukça sıcak bir yaklaşım sergiledi. Medine'deki Fedek arazisini Alioğullarına verdi. Kızı Ümmü'l-Fazl'ı, müteveffa imam Ali er-Rıza'nın oğlu Muhammed Cevad ile evlendirdi. Bu tür davranışlar, Alioğullarını merkezi yönetime yaklaştırdığı gibi, onlardan gelen muhalif hareketlerin de önüne geçti. 4) Bâbek isyanı Me'mun döneminin en önemli isyan hareketidir. Bâbek'in menşei hakkındaki rivayetler muhtelifir. Kadın ve mülkiyette ortaklığı savunan Mazdek'in İslam'dan önce İran'da ortaya atmış olduğu sapık fikirler İslami dönemde değişik adlar altında yeniden zuhur etmiştir. Bunlardan biri, Bâbek'in mensup olduğu Hürremiyye hareketidir. Bu hareketin bir kolu daha sonra ona nisbetle Bâbekiyye adıyla devam etmiştir. Dini manada eski İran dinlerine dayanırken, siyasi anlamda Araplardan nefret duymaya ve intikam almaya dayanmaktaydı. İnanç esasları arasında; tenasüh, vahyin kesilmediği inancı, peygamberlerin tek ruhtan yaratıldığı, zina etmenin ve şarap içmenin haram olmadığı gibi sapık akidelere inanmışlardı. Bâbek, Me'mun'un başkent olarak Merv'i tercih etmesi iki halifenin zuhuru ve akabinde yaşanan karışıklıklar üzerine isyan için beklediği zamanın geldiğine inanarak 816 senesinde Azerbaycan'ın Arran bölgesinde isyan etti. Bu isyan, ancak Mu'tasım döneminde (838) bastırılabilirdi. 5) Zutların isyanı Zutlar, anayurtları kuzeybatı Hindistan olan bir kavimdir. Halife Me'mun, yol kesip fitne ve fesat çıkaran, ekili alanlara zarar veren Zutlarla savaşması için İsa b. Yazid el-Cülûd'ı (820) memur etti. Ertesi yıl Dâvûd b. Mâscûr'u Basra, Dicle kıyıları, Bahreyn ve Yemâme'deki Zutlarla savaşmak üzere görevlendirdi. Ancak netice alınamadı. Bu isyan da halife Mu'tasım döneminde bastırılabilirdi. Me'mun döneminin en önemli fikri meselesi "Halku'l-Kur'an" meselesidir. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden kelâm terimidir. Bunu ilk defa kelami bir tartışma konusu haline getiren Ca'd b. Dirhem'dir; Cehm b. Safvan da bu görüşü benimseyip yaymıştır. Me'mun Abbasi tarihinin en parlak şahsiyetlerinden biridir. Hilafetin başlangıcında veziri Fazl b. Sehl'in etkisinde kalmıştır. Me'mun döneminde Türkler siyasi ve askeri güç haline gelmeye başladılar. Onun döneminde tercüme faaliyetleri devam etti. Bu cümleden olarak Yunan eserleri Süryani asıllarından Arapçaya tercüme edildi. Me'mun, iç isyanları bastırmada sertlik yanlısı olmayıp mümkün olduğu kadar kan dökülmeden halletmeye çalıştı.

IV. Hafta Mu'tasım Dönemi (833-842)

Mu'tasım'ın halife olmasıyla birlikte devlet yönetimi Türklerin elinde geçmeye başlamıştır. Şüphesiz bu durumun en bariz işareti, Abbasi devletine yıllarca başkentlik yapan Bağdat şehrinin terk edilmesidir. Bu değişiklik kararı, tamamı Türklerden oluşan Hassa birliklerinden halkın şikâyetle bulunması üzerine alınmıştır. Mu'tasım, oğlu Vâsık'ı Bağdat'ta vali olarak bırakıp kendisi yeni inşa ettirdiği Samerra şehrine geçmiştir Me'mun devrinde Mu'tezile'nin resmi mezhep olarak kabul edilmesi ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü (halku'l-Kur'an) benimsemeyen âlimlerin sorgulanıp cezalandırılması (mihne) Mu'tasım döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde cereyan eden iç karışıklıkların bazıları bir önceki dönemden miras kalmış, bazıları da Mu'tasım döneminde zuhur etmiştir. Bunları ele alacak olursak: 1) Cibâl, Hemedan ve İsfahan bölgelerinde Hürremiye hareketine katılımlar ve isyan hadisesi yaşandı. 2) Bir önceki dönemde pek rastlanılmayan bir durum olan Alioğullarının isyanı bu devirde yeniden zuhur etti. 834'te Ali evladından Muhammed b. Kasım Talekan'da isyan etti. 3) Zutların isyanı Me'mun döneminde ortaya çıkmasına rağmen kesin sonuç alınamamış ve bu devirde de devam etmiştir. 4) Dönemin en önemli başarısı Azerbaycan'da zuhur eden Babek isyanının bastırılmasıdır. İsyanın alt edilmesinde Afşin'in (Haydar b. Kavus) büyük emeği vardır. O, Babek'in merkez edindiği Bezz şehrini ele geçirmiş ancak Babek buradan kaçmayı başarmıştır 5) Taberistan valisi Mazyar b. Karin isyan etti. Olayı bastırmak için Abdullah b. Tahir gönderildi. Hadise bastırıldı. 7) Abdullah b. Tahir'in, Afşin hakkında halifeye yaptığı tahrıklar neticesinde Afşin hapse atıldı. 8) Bu dönemde Ebu Harb el-Müberka çiftçileri etrafına toplayıp Emevî hâkimiyetini yeniden tesis etmek istedi ancak Recâ b. Eyyûb isyanı bastırdı. (842). Halife Mu'tasım, 838'de Afşin ile Ankara'da buluşarak Bizans'ın İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehri olduğu söylenen Amuriye üzerine yürüdü. Amuriye fethedildi. Amuriye'nin fethi İslam dünyasında büyük coşkuyla karşılanmış ve şiirlere konu olmuş bu zaferi "fethu'l-fütûh" (fethler fethi) olarak vasıflandıran Ebu Temmam'ın "es-seyfü esdaku enbaen mine'l-kütüb" diye başlayan kasidesi meşhurdur. Mu'tasım, savaş sanatını geliştirmeye büyük önem verdi. Türk komutanlardan Eşnas, İnâk ve Boğa el-Kebir sayesinde askeri başarılar elde etti. İmarcı bir halifeydi. Samerra şehrini kurdu. Mali konularda tutumlu bir yönetim sergiledi. Oğlu Vâsık'a zengin bir hazine bıraktı. Bu açılarından değerlendirildiğinde Abbasi devletinin yükselme dönemini devam ettirdiği söylenebilir. Abbas b. Abdülmuttalib'in sekizinci kuşaktan torunu ve sekizinci Abbasi halifesi olması, sekiz yıl sekiz ay halifelik yapması, sekiz erkek ve sekiz kız çocuğunun olması gibi sebeplerle İslam kaynaklarında "müsemmen" (sekizli) lakabıyla anıldı.

Vâsık-Billâh Dönemi (842-847)

Babası Mu'tasım, annesi ise Karatis adında Rum asıllı bir cariye'dir. Velihtlığı döneminde babası Mu'tasım Samerra'ya gidince Bağdat'ta vali olarak kalmıştır. Çocukluğunda iyi bir eğitim almış; ahlâkı, ilmi ve diğer yönleriyle Me'mûn'a benzetilerek kaynaklarda "Küçük Me'mun" diye anılmıştır. Devlet yönetiminde babası Mu'tasım ve amcası Me'mun'un siyasetini takip etmiştir. Kendisinden önceki mihne uygulamalarını tasvip etmediği şeklinde rivayetler bulunmasına rağmen Vâsık, hilâfetine üçüncü yılında çeşitli bölgelere mektup göndererek muhaddis ve fakihlerin "halku'l-Kur'ân" konusunda imtihan edilmelerini emretti. Babasından zengin bir hazine devralan Vâsık-Billâh, Mekke, Medine ve Bağdat başta olmak üzere bütün şehirlerde halka ihsanlarda bulundu. Lakin bu dönemde

de birtakım isyan hadiselerinin vuku bulunduğu görüldü. 1) Hilâfetinin ilk günlerinde Kays Aylân kabileleri isyan edip Dımaşk valisinin sarayını kuşattı. Recâ b. Eyyûb el-Hidârî, isyanı bastırdı ve şehirde emniyeti sağladı. 2) Hicaz bölgesinde çoğunluğu bedevî Arap kabilelerinin yağma ve çapulculuk hareketlerinden ibaret olan bir dizi isyan vuku buldu. Vâsık dönemi Me'mun ve Mu'tasım döneminin devamı niteliğindedir. Dini konularda Muhammed b. Abdülmelik el-Zeyyad, askeri konularda ise Eşnas ve İnâk etkili oldu. Bu sayede Türkler Abbasi ordusunun komuta kademelerinin tamamına hâkim oldular. Vâsık, babası gibi imarcı bir hükümdar olup, Samerra'da kendi adını taşıyan Haruniye Sarayı'nı inşa ettirmiştir. Tercüme faaliyetleri bu dönemde de devam etmiş ve eski temel kaynaklar asıllarından Arapçaya tercüme ettirilmiştir. Halku'l-Kuran ve ona bağlantılı olarak mihne hadisesinin bu dönemde de devam ettirildiği görülür Vâsık-Billâh 23 Zilhicce 232 (10 Ağustos 847) tarihinde Samerra'da istiska hastalığından vefat etti ve kendisinin yaptırdığı Abbâsî saray mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Hârûniye Sarayı'na defnedildi.

V. HAFTA ABBASÎ TOPRAKLARI ÜZERİNDE TÜRK VALİLERİNCE KURULAN DEVLETLER Türkler ve İslamiyet

Müslüman Araplarla Türklerin ilişkileri her zaman aynı çizgiyi takip etmemiş; karşılıklı hasımlaşmalar, hizmet ve yardımlaşma safhaları, nihayet Türklerin İslâmiyeti kabulü gibi tezahürler ortaya çıkmıştır. Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini kolaylaştıran etkenler arasında şunlar sayılabilir: 1- Türklerde Allah mefhumu vardı. 2- Türklerde bir kişinin büyüklüğü öldürdüğü düşman sayısı ile ölçülürdü. İslâm'da Müslüman olmayanlarla savaş etmek kutsal bir görevdi. 3- İslamlık savaş ganimetini helal saymaktaydı. Türklerin bekalarının devamı komşu ülkeleri yağmalamak ve istila etmektir. 4- Türk milli dininde İslamiyet'te olduğu gibi Kurban kesme âdeti vardı. 5- Araplar arasında da Türkler gibi göçebe hayatı yaşayanlar vardı. 6- Müslüman tüccar ve suflerinin Türk memleketlerinde yürüttüğü faaliyetler etkili oldu. 7- İslâm'ın yarattığı medenî üstünlük Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini kolaylaştırdı.

Türklerin İslamlıktaki rolleri 1-Mücadele safhası: Araplar Horasan ve Maverâünnehir'e gelince Türklerle temasa girdiler ve bu temas savaş olarak kendisini gösterdi. 751'de Arapların Çinlilere karşı kazandığı Talas savaşı Türk-Arap mücadelesinin kaderini de tayin etti. Bu muharebeden sonra Türk-Arap ilişkileri daha çok: Türklerin Araplar tarafından esir edilmeleri, satın alınmaları, Horasan ve Mâverâünnehir valileri tarafından halifelik topraklarına hediye olarak gönderilmeleri şeklinde gelişti. 2- Dostane Münasebetler devri: Emevilerin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın 674 tarihinde Buhara'da yaptığı savaşta esir ettiği 2000 Türk okçusunu maiyetine alması, Türklerden hassa kıtası oluşturma işine ilk örnek teşkil eder. Halife Mansur (757-775) ve Harun Reşit (786-809) döneminde halife ve devlet büyüklerine tahsis edilen kuvvetler arasında Türkler de bulunmaktaydı. 3- Müspet hizmet safhası: Abbasiler zamanında bilhassa Halife Mu'tasım döneminde (833-844) Abbasi ordusu büyük oranda Türklerden oluşuyordu. Halife Mutasım Türkler için Samarra şehrini inşaat ettirmişti. 4- Menfi Hizmet safhası: Abbasi hanedanını iktidara getiren Ebu Müslim'den sonra genellikle öldürülen generaller, kendileri öldürülmeden önce şüphelendikleri halifeleri ya tahttan indirmişler ya da öldürmüşlerdir. Halife Mütevekkil (847-861), İtâh'ı öldürdü 5- Devlet kurma safhası: Türklerin, gerek kısmi Müslümanlaşma döneminde ve gerekse geniş topluluklar halinde müslüman olmalarından sonra, İslâm devletinin hizmetinde askeri ve siyasi sahalarda faal rol oynadıklarına şahit

oluyoruz. Bu faal rolün kanıtları, önceleri Abbasi Hilafeti sınırları içerisinde Türk valilerince kurulan yarı bağımsız devletler diye vasıflandırabileceğimiz bir kısım siyasi organizasyonlar olarak karşımıza çıkıyor. Bunu takip eden devrede ise, Abbasi Halifesinin islâm dünyasındaki manevi otoritesini tanımakla birlikte, geniş Türk topluluklarına dayanarak kurulan bağımsız Türk-İslam devletlerini tanıyoruz.

A-Tolunoğulları Ahmed b. Tolun tarafından kurulan bu devlet, Türk valilerinin Abbasi Hilafeti sınırları içerisinde oluşturdukları devletlerin ilkidir. Hilafet idaresinin içine düştüğü zaaf ve Mısır'ın özel konumunun da Tolunoğulları Devleti'nin halifeye rağmen varlığını sürdürebilmesinde etkili olmuştur. Bilindiği gibi Mısır, Hz. Ömer döneminde 639'da Amr İbnü'l-As tarafından fethedilmiş ve o tarihten itibaren de sırasıyla Medine, Şam ve Bağdat'a bağlı, İslam devletinin büyük ve çok önemli eyaletlerinden biri olarak kalmıştır. Mısır'a gönderilen valiler arasında, özellikle de Abbasiler döneminde bazı Türklerin de bulunduğunu biliyoruz. Mısır'ı Samerra'dan sonra Türklerin, Abbasi hilafeti içerisinde yoğun biçimde bulundukları ikinci merkez olarak tanımlamak mümkündür.

1-Tolunoğulları Siyasi Tarihi Tolunoğulları hanedanının kurucusu olan Ahmed b. Tolun, Mısır'a vali olarak gönderilmiş, sahip olduğu askeri güç sayesinde kısa zamanda burada bir devlet kurmuştur. 868'de Mısır'a vali olarak tayin edilen Bayık Bey'in naibi olarak bu ülkeye gelmiştir. Bu sırada Mısır bazı kısımlara bölünerek her birine ayrı bir vali tayin edilmiş olduğu gibi bir kısım görevlerde valilerin yetki alanı dışına çıkarılmış, doğrudan merkezden tayin edilen ve merkeze karşı sorumlu kişilere verilmişti. Bu tarz uygulama ile güçlü valilerin istiklal arzularına set çekmek hedeflenmişti. Tolunoğlu Ahmed, kendisi gibi Hanefi olan kadı haricindeki bütün görevlileri, kısa süre içerisinde tesirsiz hale getirdiği gibi, bizzat Bağdat'taki yönetim merkezinde ve Halife'nin sarayında da bazı tedbirler alarak, oldukça bağımsız bir yönetimin temellerini atmayı başardı. Tolunoğlu Ahmed 869 senesi Nisan-Mayıs'ında Boğa es-Sağır'ın İskenderiye ile Berka arasında etkili olan isyanını bastırdı

Ahmed b. Tolun, Halife Mu'temid'den, Ahmed b. Dinar'ın idaresindeki İskenderiye'nin kendisine bırakıldığını gösterir bir emirname almayı da başarmıştır. İskenderiye'yi teslim almasıyla Tolunoğlu Ahmed, Mısır'ın bütününi kendi hâkimiyetinde toplama yönünde önemli bir adım atmış olmaktadır. Ahmed Mısır'ın posta dâhil her türlü haberleşmesini de kontrol altına almıştır. Basra civarındaki Zenci köleler isyanı dolayısıyla Halife elMu'temid'in kendisinden daha fazla mali destek istemesi üzerine Tolunoğlu Ahmed, Mısır maliyesini elinde tutan Ahmed b. el-Müdebbir'den kurtuldu. Böylece bütün Mısır her bakımdan onun idaresinde birleşmiştir. Bu sırada Tolunoğlu Ahmed'in çok azı Türklerden olan güçlü bir hassa ordusu, önemli sayıda gemiye sahip bir donanması bulunmaktaydı. Hilafet merkezine olan bağımlılığı ise Cuma ve Bayram hutbelerinde halifenin adının anılması, sikkeler üzerinde isminin yer alması ve miktarını kendisinin takdir edeceği bir meblağı, Bağdat'a göndermesinden ibarettir. Onunla ilgili üzerinde durulması gereken bir konuda dönemin halifesi el-Mu'temid'in kardeşi el-Muvaffak'la olan mücadelesidir. Halife el-Mu'temid zayıf bir şahsiyetti ve ülkenin yönetiminde oldukça yetersizdi. Hilafete dâhil ülkelerin oldukça huzursuz, sıkıntılı bulunduğu ve yer yer isyanların görüldüğü bu devrede Tolunoğlu Ahmed Mısır'ın başında önemli bir askeri ve mali gücün sahibi idi. Muvaffak, onun daha ileriye gitmesine, halifenin mani olamayacağını biliyordu. Gelişmeler Tolunoğlu Ahmed'in lehine sonuçlandı. Suğur valiliği tekrar kendisine verildiği gibi bütün Suriye'yi içeren Şam valiliği de buna ilave edildi. Böylece Fırat'tan

Mağrib'e kadar olan yerlerin yönetimi onun ellerinde birleşmiş oluyordu. El-Muvaffak'ın tekrar onunla mücadeleye girişmesi üzerine Tolunoğlu Ahmed, ona karşı durdu. Nihayet o, Şam'da topladığı bir ulema ve fukaha meclisinden; el-Muvaffak'ın imamete ehil olmadığı bu sebeple veliahtlıktan azledilmesi yönünde karar çıkarttı. Tolunoğlu Ahmed, Suğur bölgesinde Bizans'a karşı harekete geçeceği sırada Mısır'da yerine vekil bıraktığı büyük oğlu Abbas'ın isyan ettiği haberini aldı. Abbas geri dönerken babasının gönderdiği kuvvetler tarafından yakalanarak Mısır'a getirilmiş, hapse atılmıştır. Tolunoğlu Ahmed, Tarsus suğurunda çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için Antakya'da bulunduğu sırada hastalandı. Döndüğü Mısır'da devam eden hastalığı sonunda 10 Mayıs 884'te öldüğünde, 16 senedir bu ülkenin başında bulunuyordu. İslami dönemde Mısır toprakları, Ahmed b. Tolun sayesinde çok uzun bir geçmişten beri ilk defa müstakil bir devlet yapılanmasına kavuşmuş oldu. Ahmed b. Tolun'un Mısır'da kurduğu ilk Müslüman Türk sülalesi 37 sene devam edebilmiştir. **Daha sonra Ahmed ölünce yerine 20 yaşındaki oğlu Humareveyh geçti.** Humareveyh toprakları koruyabilmek için orduyu önem vermeye devam etmiştir. Ayrıca bedevilerden Muhtare adını verdiği özel bir muhafız birliği kurmuştur. Humareveyh kendisi gibi Türk olan Musul ve el-Cezire valisi İshak b. Kündacık, Sacoğullarından Muhammed el-Afşin ve Mutezid adıyla Abbasi halifesi olacak olan Ahmed'le Suriye'de mücadele etti. Onun zamanında Bizanslılarla yapılan savaşlar sonucunda ülke sınırları genişledi. Fakat onun, Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında yaklaşık 32 yaşında (896) iken öldürülmesinden sonra sırası ile yerine geçen oğulları Ceyş ve Harun devletin birliğini koruyamadılar ve **Tolunoğulları hanedanına Abbasiler devleti tarafından 905'te son verildi.**

2-Devlet İdaresi ve Kurumlar Ahmed b. Tolun'un ülkede istikrar unsuru olarak son derece intizamlı kara ordusu mevcuttu. Tolunoğlu Ahmed denizden gelebilecek hücumlara karşı bazı tedbirler alırken ayrıca güçlü bir donanma yaptırmıştı. **Başkent önce Fustat daha sonra da el-Katai şehri idi.** Başkentte Ahmed b. Tolun sarayı, Daru'l-imore ve Ahmed b. Tolun Camii yer almaktaydı. Tolunoğulları döneminde Mısır'da bir de hastanenin açılması söz konusudur O, adını hutbede zikrettirmek ve sikke kestirmek gibi bağımsızlık âlâmetlerini kullanmaktan geri kalmamıştır. **Posta teşkilatına önem verilmiştir.** Ahmed b. Tolun'un çeşitli dinlere karşı hoşgörülü tavrı, bu dinlerin mensuplarının farklı devlet hizmetlerinde istihdamlarına da imkân sağlamıştı.

3-İlmi Gelişmeler Ülkede edebiyat, tarih, hukuk, fen, tıp, dini ve felsefi ilimler başta olmak üzere muhtelif sahalarda önemli gelişmeler sağlanmış, camilerde öğretim çalışmaları artarak devam etmiştir. Tolunoğlu Ahmed şairleri korumuştur. Hüseyin b. Abdüsselam bu dönemin en meşhur şairidir. Dil çalışmalarına da önem verilmiştir. Tarihçilik alanında âlimler yetişmiştir. **Bunlardan Ahmed b. Yusuf b. İbrahim'i tanıyoruz.** Bu dönemde Tefsir, Fıkıh ve Kıraat gibi dini ilimler de gelişme göstermiştir. Mısır'da kurulan Türk İslam devletlerinin ilki olan Tolunoğulları Devleti başkentinin Abbasiler tarafından (905) düşürülmesiyle ömrünü tamamlamıştır. Kısaca belirtmek gerekirse İslami dönemde Mısır ilk defa müstakil bir devlet olmuş, halk ve ülke iktisadi bakımdan gelişmiş, ilerlemiştir. Bu hanedanın Türk İslam tarihi açısından önemi ise, halkı Türk olmayan bir bölgede, bir Müslüman Türk tarafından kurularak tarihte önemli izler bırakmış, belki de bölgede kendinden sonra kurulacak Türk idarelerine zemin hazırlamış olmasıdır.

B-Sacoğulları Azerbaycan'da bir devlet kurmuş olan Sacoğulları yakın geçmişe kadar hakkında çok az bilimiz olan bir devlettir. **Bu aileden İslam devleti hizmetine giren ilk kişi olan Ebu's-Sac**

Divdad b.Yusuf Divdesttir.

1-Sacoğulları Abbasilerin Hizmetinde

Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf

Divdest: Sacoğulları ailesi aslen **uşrusana** menşelidir. Aileden İslam devleti hizmetine giren ilk kişi Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf Divdest'tir. Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf Divdest'in İslam devleti hizmetinde komutan olarak görev yaptığını biliyoruz. Halife Mütevekkil'in son yıllarına doğru kendisine Mekke valiliği verilmiştir. **2-Sacoğulları Devleti Siyasi Tarihi**

a-Ebu Ubeydullah Muhammed El-Afşin (890-901) Halife Mu'temid'in kardeşi Ebu Ahmed el-Muvaffak, Muhammed el-Afşin'e Azerbaycan valiliğini verdi. Bu tayin bölgede bir devletin babalarının ismine izafeten Sacoğulları diye adlandırılacak devletin kurulması sonucunu doğuracaktır Muhammed el-Afşin'in Azerbaycan valisi olduğu dönem merkezi otoritenin iyice zayıfladığı ve mahalli hanedanların müstakil hareket etmeye başladıkları bir dönemdir. O bulunduğu bölgede bir Türk İslam devleti kurmuş ve babasının ismine nispet edilen hanedanı oluşturmuştur. **b-Ebu'l-Kasım Yusuf (901-927) c-Ebu'l-Müsafir Feth B. Muhammed ve Sacoğullarının Sonu (928-929)**

Yusuf b. Ebu's-Sac'ın ölümü üzerine yeğeni Ebu'l-Müsafir Feth b. Muhammed elAfşin, halife Muktedir tarafından Azerbeycan ve Ermeniyye valiliğine tayin edilmiştir (928) Abbasi İslam devletinin sınırları içerisinde ancak iç ve dış siyasetlerinde tamamen müstakil hareket eden Sacoğulları dönem olarak (890-929), Mısır'daki Tolunoğulları (868- 905) ile İhşidiler (935-969) arasında yer alan ikinci Türk hanedanıdır. Sacoğullarının İslam dünyası içerisinde siyasi askeri ve kültürel bakımdan büyük bir hâkimiyet gösterdikleri iddia edilemez. İktisadi bakımdan ise bölgelerinde bu dönemde bir canlılık olduğu hanedan mensuplarının kendi adlarına bastırdıkları altın ve gümüş sikkelerden anlaşılmaktadır. Sacoğullarının askeri bakımdan güçlü olduklarıysa gelişen olayların neticelerinden kolayca anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın Türkleşmesinde Sacoğullarının ne derece rol oynadıklarını tespit etmek güçtür.

C-İhşidiler (935-969) 1-İhşidilerin Siyasi Tarihi

Mısır, Tolunoğullarından otuz sene sonra bir başka Türk hanedanının doğuşuna şahit oldu. **Bu Türk hanedanı Muhammed b. Toğaç tarafından kurulan İhşidiler hanedanıdır.** Zaten bundan sonra da Mısır bir daha Abbasi devletine tam olarak bağlanamayacaktır Muhammed'in ilk görevlerinden biri Mısır valisi Ebu Mansur Tekin'in verdiği Ahvaf valiliğidir. Daha sonra Halife tarafından Mısır valisi tayin edilmiştir (935). Muhammed b. Toğaç'ın valiliğe başlamasını burada bir devlet ve hanedan kurması takip etti **Halife Razi tarafından kendisine, daha sonra kurduğu devletin de adı olacak İhşid unvanı verildi (939)** Mısır halkından kendisinden sonra Ebu'l-Kasım Unucur'a itaat edecekleri konusunda biat aldı (943). Muhammed b. Toğaç'ın kendisinden sonra yerine geçecek kişiyi oğlu olarak belirlenmesi yönetimindeki bölgelerde bir hanedan oluşturmak demektir. Bu durum onun niyetini ve gücünü gösterir. Bununla birlikte hilafetle Muhammed b. Toğaç 'ın ilişkileri daima olumlu olmuştur **İhşidiler Devleti'nin milli tarihimiz açısından önemi, ırk itibarıyla yabancı bir ülkede, kuvvetli ve teşkilatçı bir Türk valinin devlet kurmuş olmasıdır.** İhşidiler Sünni olmaları dolayısıyla hilafet merkezini batıdan gelen Fatimi tehlikesine karşı dayanabildikleri sürece korumuşlardır. **2-İhşidilerde İdari, Askeri, İçtimai ve Kültürel Durum İdare:** İhşidiler, Abbasi hilafetine bağlı idiler. Ancak bu bağ şekilde idi. Onlar Abbasi halifelerine ancak sembolik bir para gönderiyorlardı. Bütün bu durumlar

nedeniyle İhşidileri yarı bağımsız bir devlet olarak kabul ediyoruz. İhşidilerde en yüksek otorite Emir'e aitti. Sarayda bir kısım görevliler bulunuyordu. Hükümet görevlileri içerisinde ise önce vezir gelirdi. Devletin diğer işlerine de başka görevliler bakardı. **İktisat:** Mısır'ın iktisadi yapısında ziraatın ve bunda da Nil nehrinin her zaman çok önemli bir mevki vardır. Ancak sulama Sistemleri her zaman yeterli derecede faal tutulamamış, köylüler haraç ödemekte sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Sanayide ise çeşitli dokumacılık vardı

VI. Hafta İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ Türkler, Müslüman olmalarından sonra başta Karahanlılar olmak üzere, siyasî açıdan olduğu kadar, kültür ve medeniyet tarihi açısından tarihte önemli izler bırakan devletler kurmuştur. **Burada bu devletlerden İtil (Volga) Bulgar Hanlığı, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harezmşahlar üzerinde durulacaktır.** Söz konusu devletlerin ana hatlarıyla siyasî tarihlerinden sonra kültür ve medeniyet tarihleri ele alınacaktır. **A-İdil Bulgar Hanlığı (VII-XV. YY)** Son araştırmalar sayesinde Bulgarların Türk asıllı oldukları kesinleşmiştir. Tolunoğulları, İhşidiler ve Sacoğulları gibi Türk valilerince Abbasi topraklarında kurulan yarı bağımsız Türk-İslam devletlerinden sonra ilk bağımsız Türk İslam devleti olma özelliğini İdil (Volga) Bulgar Hanlığı kazanmaktadır. Bugün için Bulgarlar hakkında bilgilerimiz kısmen Bizans ve İslam kaynaklarında oldukça dağınık bir biçimde yer almakta olan kayıtlara dayanmaktadır. **1. Bulgarların Siyasi Tarihi a- Büyük Bulgarya Devleti:** Bulgarların yaşadıkları bölgelerde 558'e kadar Sabirlerin hâkimiyetinden söz edilmektedir. 567'de Göktürk orduları Volga'yı geçerek Güney Rusya istikametinde ilerlemiş ve Bulgarların yaşadıkları yerler artık Göktürklerin yönetimine girmiştir. Nihayet Göktürklerin 630'da fetret devrine girmiş oldukları sırada komşuları Hazarlar gibi Bulgarlar da bağımsızlıklarını elde ederler (635). Bu gelişmede Balkanlar ve doğu Avrupa'da bir siyasi nüfuz boşluğunun ortaya çıkması da etkili olmuştur. Bu sırada Bulgarların başlarında Kokrat (583-665) bulunuyordu. Kafkasların kuzeyi ve Azak Denizi havalisinde kurulan bu siyasi teşekkülün adı Büyük Bulgarya'dır. Daha sonra sınırlarını genişleten ve Bizans'la iyi ilişkiler içinde bulunan bu devlet, uzun ömürlü olamamış ve 665'den az sonra komşusu Hazar Hakanlığı'nın baskıları sonucunda parçalanmıştır. **Bulgarlar bu defa topraklarından Bizans kaynaklarında adı Utigur olan bir kitle ise Kokrat'ın ikinci oğlu Kotrag yönetiminde kuzeye çekilmiş, burada esas konumları olan İdil (Volga) Bulgarları'nı oluşturmuşlardır**

İdil Bulgar Hanlığı Bulgarların parçalanmasından sonra Kokrat'ın oğlu Kotrag yönetiminde kuzeye çekilen çoğunluğu Otuz-Oğuzların oluşturduğu Bulgar kitleleri, İdil ve Kama nehirlerinin birleştikleri bölgeye çekildiler. Bölgeye gelen Bulgarlar yerli halk Fin-Ugorları ile burada bulunan muhtelif Türk topluluklarını da yönetimlerinde birleştirerek çevreyi süratle Türkleştirerek burada İdil Bulgar devletini kurmuşlardır. Bu devletin iki yüzyılına ait bilgi mevcut değildir. Kuruluştan itibaren Volga Bulgarları Hazarlara bağıdırlar fakat bu bağımlılık yalnızca vergi vermek buna karşılık iç ve dış ilişkilerinde büyük çapta serbest kalmak biçiminde olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bulgarlar coğrafi konumlarının da etkisiyle ticarete önem vermişlerdir. Ticaret, Bulgarlar arasında İslam dininin önemli ölçüde yayılması neticesini doğurmuştur. Bulgar tüccarların, Hazar, Harezm ve Samaniler ülkesinde yürüttükleri ticari münasebetler neticesinde 900'lerde Bulgarlar arasında İslam hızla yayıldı. Bu döneme ait en eski kayıtlar Bulgarları camileri ve mektepleri olan tüccar ve çiftçi bir kavim olarak göstermektedirler. Bulgarların Bağdat hilafeti ile resmi ilişkileri şu şekilde olmuştur. Bulgar hanı Şelkey oğlu Almış, Abdullah Baştu el-Hazari'yi 920/921'de Bağdat'a Abbasi Halifesi Muktedir-

Billah’a elçi olarak göndermiştir. Bulgar Hanı gönderdiği elçi vasıtasıyla İslamiyet’i kabul ettiklerini bildirmekte, bölgelerinde dini öğretecek muallimler istemektedir. Abbasî başkentinde son derece olumlu karşılanan bu istekler üzerine halife bir elçilik heyetini gönderdi. (21 Haziran 921). Elçilik heyeti 12 Mayıs 922’de Bulgar’a ulaştı. Heyette yer alan İbn Fadlan’ın bu seyahat esnasında tuttuğu notlarla İdil Bulgarlarının tarihi ile ilgili çağdaş bir kaynağa sahip olmamız bakımından da ayrıca değerlidir. Almış Han Müslüman olduktan sonra ismini Emir Câfer b. Abdullah şeklinde değiştirdi. Bulgarlar arasında İslâmiyet hızla yayıldı. Böylece İdil Bulgarları, ilk bağımsız Türk İslam devleti olmaya hak kazanmıştır. Bulgarlar sahte değil içtenlikle Müslüman olmuşlardır. Bununla birlikte İslamiyet yanında eski dinlerini koruyan Bulgarlar olduğu gibi, devletin mühim bir kısım tebaasını oluşturan Fin-Ugorlar İslamiyet’e yabancı kalmışlardır. Bulgarların İslam ülkeleri ile ilişkilerinin arttığını görüyoruz. Bulgarlar Türkistan’la ilişki içerisinde idiler. Bulgar en tanınmış bir Türk şehri sayılıyordu. **2-Devlet Teşkilatı** Başta bir hükümdarın bulunduğu onun adına para basıldığı ve hutbe okunduğudur. İbn Fadlan Bulgar ahalisinin hükümdarın örf ve adetlerine bağlı, riayetkâr olduklarını belirtir. **3-İktisadi Hayat** İdil Bulgarları büyük çapta yerleşik hayata geçmiş verimli ve uygun iklimli bölgelere sahip olmaları dolayısıyla usta Çiftçiler olmuşlardır. Ticarete önem vermişlerdir. Bahçıvanlık ve sulama işlerinde ileri seviyede idiler. **Dericilikte ve kürkçülükte önemli bir mesafe kat etmişlerdir.**

B-Karahanlılar (840-1212) Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan’da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk sülalesinin kurduğu devlete en yaygın biçimde verilen isimdir. Karahanlıların menşei hakkında çok değişik görüşler ileri sürülmüş bulunmaktadır. Ülkemizde son yıllarda Karahanlılar üzerine yapılan ciddi araştırmalar sayesinde Karahanlılar devletinin Yağmalar tarafından kurulmuş olduğu kesinleşmiş bulunduğunu ifade etmekteyiz. “Karahanlı” adının, devletin hükümdarlarının unvanlarında geçen “kadir” veya “kara” adından daha sonra türetildiği sanılmaktadır. Hanedanın kökeniyle ilgili olarak yedi farklı görüş ortaya atılmakla birlikte, Karahanlı hanedanının Yağma (Barthold, Minorsky, F. Sümer, R. Genç) veya Karluk (O. Pritsak, Ekber Necef) boyuna mensup olabileceğidir. Karahanlı hanedanı muasır **İslam kaynaklarında el-Hâkâniye, el-Hâniye ve Âl-i Afrasyâb gibi isimlerle zikrolunmuştur.**

1-Karahanlıların Siyasi Tarihi Karahanlı sülalesinin bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Handır. Devletin resmen kuruluşu onun zamanındadır (840). Ancak onun zamanında saltanat dönemi ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bilge Kül Kadir Han’ın iki oğlunu tanımaktayız: Bazir Arslan ve Oğulcak Kadir Han. Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk Karahanlılara sığınmış Ebu Nasr isimli bir Samanlı şehzade ile karşılaşmış ve İslamiyet’i benimsemiş ve Abdülkerim adını almıştır (944-945). Bundan sonra amcasına karşı girdiği taht mücadelesini kazanmış ve hâkim olduğu bölgelerde İslamiyet’i resmen ilan etmiştir. Satuk Buğra Han 955 ya da 959’da ölmüş ve ondan sonra yerine önce kısa bir süre için oğlu Musa geçmiştir. Müteakiben Karahanlı tahtına diğer oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) geçmiştir. Bu sonuncusu Karahanlı devletini İslam dairesi içine sokmayı başarmıştır. Bundan sonra Karahanlıların Maveraünnehir için Samanilerle Horasan için ise Gaznelilerle çeşitli zaman ve yerlerde savaşlar yaptıklarını görüyoruz. Ayrıca hanedan için mücadeleler de eksik olmamıştır. Baytaş Arslan’ın yerine Karahanlı devletinin başına oğlu Ebu’l-Hasan Ali (Arslan Han b. Baytaş) geçmiştir. (ö. 998). Bu sırada Karahanlı devletinin batı bölgesini kardeşi Kılıç Buğra Han Harun idare etmektedir. İsficab (990), Semerkant ve Buhara (992) gibi

şehirleri fethetmiştir. O böylece Maverâünnehir’i ilk fetheden Karahanlı hükümdarı olarak şöhet kazanmıştır. Ebu’l Hasan Ali’nin yerine Karahanlı devletinin başına oğlu Ebu Nasr Ahmed b. Ali (Togan Han) (998-1016) geçmiştir. O Karahanlı hükümdarları içinde Abbasi halifesini ilk tanıyan kişi olarak bilinir. Artık bu sırada Kılıç Buğra Han Harun vefatından beri batı bölgesinde idare ve Samanilerle mücadeleyi Ebu’l-Hasan Ali’nin oğullarından Nasr b. Ali üstlenmiştir. Nasr b. Ali’nin batıdaki çabaları hakkında oldukça yeterli malumata sahibiz. Samani topraklarını hücum etmiştir. (996). Samanileri tamamen ortadan kaldırmak niyetinde olan Nasr b. Ali nihayet Maverâünnehir’deki hâkimiyetini tam olarak oturtmuştur bundan sonra ise bir antlaşma ile Gazellilere bıraktığı Horasan için mücadele etmesi gerekmiştir aktı.

a-Batı Karahanlılar Devleti Karahanlılar Devleti’nin ikiye ayrılmasından sonra merkez Özkent olmak üzere Batı’da I. Muhammed b. Nasr’ın bulunduğunu asıl hâkimiyetin ise onun adına Semerkant’ta Maverâünnehir’i idare eden İbrahim b. Nasr’ın (Tamgaç Buğra Karahan İbrahim) elinde bulunduğunu görüyoruz. Muhammed’in ölümünden sonra (1052) ise İbrahim devletin tek hâkimi olmuştur. Bu sebeple “Büyük Tamgaç Han” diye anılmıştır. İbrahim, Karahanlı hükümdarlarının en meşhurlarından biridir. Kendi adıyla anılan “Tamgaç Dirhemleri”ni bastırmıştır. Batı Karahanlıların son Hükümdarı Osman Han’dır (1204-1212). Onun döneminde Harezmşahlar büyük bir güç oluşturmıştır. Osman Han, bazen Karahıtaylara bazen de Harezmşahlara yaklaşıp devletini korumaya çalışmıştır. Ancak Harezmşah Muhammed’in Semerkant’ı işgali ve burayı kendisine başkent yapmasıyla Batı Karahanlılar son bulmuş ve Osman idam edilmiştir (1212).

b-Doğu Karahanlılar Devleti Süleyman Arslan Han b. Yusuf (1031-1056), Doğu Karahanlıların ilk hükümdardır. Adil ve dindar bir hükümdardı. Onun zamanında devletin sınırları genişledi. Doğu Karahanlıların bundan sonraki tarihleri aile içinde hanlık mücadeleleriyle geçer. Tahtta sırasıyla Muhammed (1057), Hüseyin, İbrahim b. Muhammed (1057-1059), Tuğrul Karahan Mahmud’u (1059-1075) görüyoruz. Daha sonra Karahanlıların tahtında Büyük Kağan olarak Tamgaç Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan’ı (1075) buluyoruz. Onun zamanında Yusuf Has Hacib, meşhur eseri Kutadgu Bilig’i ona ithaf etmiştir. Ebu’l Hasan’a oğullarından Ahmed’in (1102-1103) halef olduğu anlaşılıyor. Ahmed’in oğlu ve halefi İbrahim Han (1128’den sonra-1158’den sonra) iç karışıklıklar dolayısıyla Karahıtaylardan yardım istedi. Bu isteği kabul eden Karahıtaylar, Balasagun’a geldiler ve bir daha çıkmadılar. Karahıtaylar böylece Doğu Karahanlıları kendilerine bağlamış oldular.

2-Devlet Teşkilatı Hükümdarda Tanrı bağışı bazı vasıflar vardır. Karahanlı hâkimiyet telakkisini biz, Yusuf Has Hacib’in ünlü eseri Kutadgu Bilig’de bulmaktayız. Karahanlı hükümdarları İslam dinine bütünüyle bağlı, muttaki Müslümanlardı. Sarayda Ulu Hacib, Kapucubaşı, Silahdar, Alemdar, Aşçıbaşı gibi görevliler bulunurdu. Diğer görevliler Ağacı (hazinedar), Tamgaçı (mühürdar), Adalet. Taşra Teşkilatı: Bu yapılanma içerisinde Kadılar, Amiller, Reisler, Muhtesipler bulunur. Posta teşkilatı vardır.

3-Kültür ve Medeniyet Karahanlılar dönemin milli tarihimizin içerisinde önemli bir yeri vardır. Bütün Maverâünnehir’de yüksek bir ilim ve kültür muhiti ortaya çıkmıştır. Karahanlılar döneminin kültür hayatı açısından en önemli vasfının Türklerin İslam medeniyeti dairesine girişleri olduğunu belirtelim. İlk İslam dönemi ile ilgili Satuk Buğra Han destanı vardır. Karahanlılar dönemi İslami Türk edebiyatının sözlü mahsullerinden, üzerinde durulabilecek bir diğeri de Manas Destanıdır.

Karahanlılar dönemi söz konusu edildiğinde hatırlamamız gereken en önemli iki eser ise Kutadgu

Bilig ve Divanu Lügati't-Türk'dür. Kaşgarlı Mahmud'un eseri Divanu Lügati't-Türk ise Abbasi halifesine takdim edilmiştir. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Kaşgar hükümdarına sunulmuştur.

Karahanlıların diğer bir deyimle geçici İlhanlılar devrinde meydana getirilen bazı dini edebi eserleri de burada zikrederim. Edip Ahmed'in Atabetü'l-Hakayık, Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet, Rağbuzi'nin Kıyasu'l-Enbiya isimli eserleri. Tamgaç Buğra Karahan İbrahim'in Medrese ve Daru'l-Merza'sı: Bilindiği gibi İslam eğitim öğretim tarihinde medreselerin çok özel bir yeri bulunmaktadır. Kurucusunun amacı İnsanlara iyilik etmek ve zengin fakir ayırt etmeksizin hastalara yardım edip onları iyileştirmektir, maddi imkânlarla donatılmış bir hastanedir, müracaat eden hastalar tedavileri süresince bu hastanede kalabileceklerdir. 4-İmar Faaliyetleri Karahanlılar şehirlerinin medrese, türbe, köprü, camiye, saray ve ribatlarla süslemişlerdi. Karahanlılar da cami mimarisi gelişmişti. Karahanlıların cami mimarisine getirdikleri en önemli yenilik ise abidevi minarelerdir. Bu dönemde türbe mimarisi de büyük bir gelişme kaydetmiştir. Ribatların inşasına devam edildiği gibi kervansaraylarda dikkat çekecek bir düzeye ulaşmıştır. Öte yandan İslam mimarisinin sırlı tuğla ve kiremit tekniğinin Karahanlılar tarafından getirildiği anlaşılmaktadır.

VII. Hafta C- GAZNELİLER 1-Gaznelilerin Siyasi Tarihi Türkler, Abbasilerin başlarından itibaren bu İslam devletinin hizmetinde bulundukları gibi; İran'daki Müslüman hanedanlardan Büveyhiler ve Samanilerin de hizmetlerinde bulunmuşlardır. Samanilerin devlet kadrolarında Türkleri görüyoruz. Tabiatıyla devletin zayıfladığı dönemlerde bu Türkler kendi kuvvetlerine dayanarak yarı bağımsız bir biçimde hareket etmekten de çekinmemişlerdir. İşte bu arada Türk komutanlarından biri de **Gazneliler Devleti'nin temellerini atacak olan Alptegin'dir.** Alptegin önce Samani emiri Ahmed b. İsmail'e (907-914) köle olarak satılmış, onun hassa askerleri arasına dâhil olmuş bir Türk gulamıdır. Sahip olduğu meziyetler dolayısıyla Alptegin, Emir Nasr b. Ahmed (914-943) tarafından azat edildi. Nuh b. Nasr (943-954) döneminde yükselmeye devam eden Alptegin, çok önemli bir görev olan hassa askerleri komutanlığına (Hâcibü'l-Huccablık makamına) getirilmiştir. Bundan sonra emir olan Abdülmelik (954-961) üzerinde büyük bir nüfuz sahibi idi ve bu sırada Samani siyasetinde aktif bir rol oynuyordu. Abdülmelik onun nüfuz ve etkisinden çekinerek kendisini devlet merkezinden uzaklaştırmak istedi nihayet Alptegin'in Horasan valiliğine başladığını görüyoruz (961).). Gelişen diğer bazı olaylardan sonra Alptegin'in Gazne'de bağımsız bir beylik kurduğu ve Gazneliler devletinin temellerini attığını görüyoruz (Ocak 963). **sonra bilgetekin ve bōritekin hükümdar seçildi. Devleti yönetmekte acizlik gösteren Bōritekin görevinden uzaklaştırılarak, Türk beyleri tarafından Sebūktegin hükümdarlığına seçildi. (20 Nisan 977) Samanilerin hâkimiyetini tanımaya devam etmiş olan Sebūgtegin Gazneliler hanedanının da kurucusudur. a-Gazneli Mahmut** Sebūgtegin 997'de öldü yerine oğlu İsmail veliaht gösterilmişti. İsmail babasından sonra tahta geçse de yaşça ondan büyük olan Mahmut onun hükümdarlığını tanımadı ve Mart 998'de Gazne'ye hücum ederek tahta geçti. **Sadece Hindistan'a 17 sefer yapan ve Gazneli Devletini dönemin en büyük kuvveti haline getiren Mahmud İslam devletleri içinde sultan unvanını ilk defa kullanmış hükümdar olarak da bilinir.** Samanilerin ortadan kalkması Mahmud'a tam bağımsız olma imkânı vermiş olması dolayısıyla da ayrıca önemlidir. Onun Hint seferlerinin iki önemli sebebi vardır birincisi bu zengin ülkenin imkânlarından faydalanmak ikincisi İslam dinini yaymaktır.

Gazneli Mahmud'un Şahsiyeti Ömrünün büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçiren Mahmud, özellikle Hindistan'a yaptığı seferlerde çok yorulmuş ve hastalanmıştır. Tarihçiler onun verem hastalığından öldüğünü kabul ederler. Ölüm hastalığına tutulduğunda dinlenmesi yönünde hekimlerin tavsiyelerini dinlememiş, bu sebeple hastalığı gün be gün ilerlemiştir. Mahmud 1029-1030 kışını Belh'de geçirmişti. Şehrin havası ona iyi gelmemiş, Gazne'ye dönmüş ise de hastalığı daha da kötüleşmiş ve 30 Nisan 1030'da 59 yaşında ölmüştür. Mahmud, Türkislam dünyasının müstesna devlet adamlarından birisidir. Mahmud, Sâmânî Devleti'ne tabi bir beylik olarak devraldığı Gazneli Devleti'ni; batıda Azerbaycan hudutlarına, doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine, Orta Asya'da Harezm'den Hind Okyanusu sahillerine kadar ulaştırmıştı. O, Hindistan'a yaptığı gazalar sebebiyle "gâzî" lakabıyla ve "putperest Hinduların çekici" olarak şöhret kazanmıştır. b-Sultan Mesud ve Sonrası Gazneli Mahmud'un yerine vasiyeti gereği küçük oğlu Muhammed geçmiş ise de, ordunun desteğini elinde bulunduran Mesud, kardeşini mağlup ederek Ekim 1030'de Gazne tahtına oturmuştur. Sultan Mesud'u uğraştıran problemler arasında Karahanlılardan Ali Tegin'le olan mücadelesi önemlidir. Selçukluların kendilerine uygun bir yurt edinmek amacıyla Gaznelilerin hâkimiyetindeki Horasana girdikleri (Mayıs 1035) ve Merv, Serahs ve Ferâve'ye yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Merkez Teşkilatı Divan-ı Vezaret, Divan-ı Risalet, Divan-ı Arz, Divan-ı İşraf, Divan-ı Vekâlet. Taşra Teşkilatı Her eyalette idari taksimatın mülki, askeri ve adli olmak üzere üç önemli şubesi bulunurdu. Gaznelilerde taşra teşkilatı içerisinde önemli yer tutan birimlerden biri de berid idi. Gerek resmi görevliler ile ilgili ve gerekse halkı ilgilendiren bütün konuları raporlar halinde başkente ulaştırırdı. Haraç amiline Bûndar adı verilirdi Ve kendisine bağlı memurlarıyla birlikte bölgesindeki tahsilatı yapardı. Adli Sistem Eyaletlerde Kadı'l-Kudat, şehirlerde kadılar bulunurdu. Gaznelilerde Divan-ı Mezalim de bulunmakta idi. Gazneliler devri söz konusu edildiğinde hiç unutmamız gereken çok yönlü bir âlimde Ebu Reyhan el-Biruni'dir. Biruni, el-Kanunu'l-Mes'udi adlı astronomi gibi alanlarda önemli bilgiler vermektedir.

D-BÜYÜK SELÇUKLULAR Selçuklu imparatorluğu, Türklerin kurmuş olduğu dört büyük imparatorluktan üçüncüsüdür. Selçuklu imparatorluğunun temelleri Horasan'da yani tamamıyla İslamlaşmış bir muhitte atılmıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ortaya çıkışının Türk tarihi açısından olduğu kadar genel İslam tarihi yönünden de ne kadar büyük olduğunu bilmekteyiz. Selçukluların Siyasi Tarihi Selçuklu Ailesi ve Kuruluş Selçuk ailesi Oğuzların Kinik boyuna mensuptur. Selçuk'un babası Dokak adını taşımakta ve önemli bir aileden gelerek Oğuz Yabgu Devleti'nde mühim bir mevki işgal etmekte idi. Dokak'ın soyundan İslamiyet'i kabul eden ilk kişi ise Selçuk'tur. Dokak öldüğünde oğlu Selçuk 18 yaşındaydı. Oğuz Yabgu'sunun yanında yetişmiş ve daha sonra babasının bu devletteki yüksek mevki işgal ederek Subaşı olmuştur. Selçuk'un kendine bağlı Oğuzlarla Yabgudan ayrılarak Güneye inmesi konusunda değişik bazı rivayetler bulunmakta ise de bunun tarihteki büyük Türk göçlerinin çoğunda olduğu gibi yer darlığı ve otlak yetersizliğine bağlı olması gerekir. Selçuk'un Oğuz şehri olup Yabguya oldukça zayıf bir bağla bağlanmış bulunan Cend'e gelmesi, (muhtemelen 960) tarihte mühim bir dönemin başlangıcını oluşturur. Zira burası Müslümanların oturduğu Türk ve İslam ülkeleri arasında bir sınır şehridir. Bu durumda Selçuk Buhara ve Harezm gibi komşu İslam ülkelerinden din adamları isteyerek, kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir. Selçuk'u bu kararı almaya sevk eden en önemli amil yeni dinin cazibesi kadar aynı zamanda da bu sayede kazanacağı siyasi imkânlar olmalıdır. Şimdi sıra Oğuz Yabgusu ile

siyasi bağılılığı son vermeyi gelmiştir. Nitekim yıllık vergisinin tahsili için Cend'e gelen memurlarını Selçuk; kâfirlere haraç vermeyeceğini söyleyerek uzaklaştırmış, böylece İslam yolunda savaşa hazır bir Gazi olduğunu göstermiştir. Bundan sonra savaşlar başlamıştır. Cend ve çevresini Yabgu'dan ayırarak, müstakil sayılabilecek bir idare oluşturmuştur. Selçukluların Cende geldikleri sırada bölge çevresinde üç devlet vardı. Selçuklular bu komşularıyla çeşitli görünümsergileyen ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bu arada Samani devleti tamamen ortadan kalkmış, Karahanlılar Maverâünnehir'e Gazneliler de Horasan'a hâkim olmuşlardı. Nihayet Selçuk kendi adıyla anılacak Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini attıktan sonra Cend'de (1009) yüz yaşlarında vefat etmiştir. **Selçuk'un Mikail, Arslan, Yusuf, Musa isimlerinde dört oğlu vardı. En büyük oğlu daha babası hayatta iken bir savaşta ölmüş (995) onun iki oğlu Tuğrul ve Çağrı bizzat dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmiştir.** Selçuk'un vefatı üzerine ailenin fertleri idaredeki yerlerini almışlardır. Bu sırada Cend'den ayrılarak Maverâünnehir'e inmiş bulunan Selçuklular Karahanlılarla karşı karşıya gelmişlerdi. Bu sırada Selçukluların devamlı bir biçimde Karahanlıların baskılarına uğramakta olduğunu görüyoruz. Nitekim Ali Tegin Selçukluları Keş ve Neşeb sahrasından çıkarmak için Türkistan melik ve hükümdarlarına mektuplar yazmıştı. Bu siyasi baskı Selçuklulara, Horasan ile Irak-ı Acem'de kendileri için uygun yerler bulunamayacağını dolayısıyla daha uzaklara gitmeleri gerektiğini düşündürdü. Bu durumda Tuğrul Bey çöllere açılırken kardeşi Çağrı Bey Doğu Anadolu'ya meşhur akınlarını gerçekleştirdi (1016-1021). Arslan Yabgu'nun Gazne Sultanı Mahmud tarafından Semerkant'a getirilerek tevkif edildiğini, Hindistan'da Kalincar kalesine hapsedildiğini (1025) ve 7 yıl sonra öldüğünü, Yusuf'un da ölmesi nedeniyle Selçukluların başında Musa İnanç Yabgu varsa da (1064'den sonra) öldükten sonra gerçek güç Tuğrul ve Çağrı beylerde idi. Çağrı beyin Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği akın önemlidir. (1016-1201) Bu akınla o bölgede gelecek Türklere mukavemet edebilecek ciddi bir kuvvetin bulunmadığını tespit edilmiştir ki bu durum ileride mühim sonuçlar doğuracaktır. Çeşitli hadise ve gelişmelerden sonra Selçuklular (1035) Gazneli toprağa olan Horasana geçtiler. Bu geçiş daha sonra doğuracağı neticeleri göz önüne alındığında son derece önemli bir olay tarzında değerlendirilmek gerekir. Zira bundan sonra artık gelişmeler Tuğrul ve Çağrı Beyler yönetiminde Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini Horasan'da atılmasına imkân verecektir. Burada karşımıza Selçuklu-Gazneli ilişkileri çıkar. Bunun ilk safhası **Nesa çevresinde** Gazne ordusu, Selçuklular tarafından büyük bir mağlûbiyeti uğratılmıştır (1035). Gazneliler tarafından Selçuklulara bazı topraklar verilerek yarı bağımlı bir durumun kabulü şartıyla barış sağlanır gibi olduysa da devamlı olamamıştır. Selçuklu Gazneli münasebetlerinin **ikinci merhalesinde Serahs yakınlarında** olup (Mayıs 1038) Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Böylece Horasan kesin biçimde Selçuklu idaresine girmiştir. Bunun üzerine bölge aile fertleri arasında paylaşılmıştır. Şimdi artık Tuğrul Bey devletin başındadır ve Nişabur'u merkez edinmiştir. Selçuklularla Gazneliler arasında üçüncü büyük savaş daha önemli sonuçlar doğuracaktır. **Gazneli ordusuyla Selçuklu ordusu Dandanakan hisarı önünde karşılaştı. (22-24 Mayıs 1040). Gazne ordusu Büyük bir hezimete uğradı.** Sultan Mesud'da kendi adamları tarafından öldürüldü. Savaşın esas önemi Selçuklu devletinin kesin olarak müstakil bir devlet tarzında bununla kurulmuş olmasındandır. **Savaştan bir ay sonra Selçuklu ileri gelenleri Merv'de kurdukları devletin asıl teşkil ve tanzimini hedefleyen ve Tuğrul Bey'in konuşması ile açılan büyük bir kurultay düzenlediler.** Önemli kararların alındığı Merv kurultayında fetihler kararlaştırıldı. Kurultayda alınan kararlardan birisiyle de, ülke ve ileride fethedilecek bölgeler Selçuklu hanedanına mensup üç reis arasında taksim edilmiş. Merv Çağrı Bey'e, Herat Musa İnanç Yabgu'ya, Nişabur da kalmak üzere

bütün Irak bölgesi Selçuklu Sultanı unvanıyla Tuğrul Bey'e verildi. **a-Tuğrul Bey (1040-1063)** Künyesi Rükneddin Tuğrul Bey Ebu Tâlib Muhammed b. Mikâil b. Selçuk'dur. Tuğrul Bey döneminde Selçuklu sınırlarının büyük bir hızla genişletilmesine devam edildi. Herat 1040, Sistan 1041, Kirman 1051 ve Umman fethedildi. Bu sırada aile fertleri arasında bazı mücadelelerin varlığına da temas etmek gerekir. İbrahim Yinal, Resul Tekin ve Kutalmış'ın isyanları gibi. Çağrı Bey de 70 yaşında vefat etti. Tuğrul Bey'in devletin sınırlarını genişletmesi yanında, önemli icraatlarından biri de Türkmen akınlarını Anadolu'ya yönlendirmek suretiyle, bu toprakların ebedi bir Türk yurdu olmasına katkısıdır. Oğuzlar büyük küteler halinde Selçuklu ülkesine göç etmeye başladılar. Bu durumda Tuğrul beye düşen hâkim olduğu İslam ülkelerindeki halkı korumak, refahlarını sağlamak ve bu ırkdaşlarına yurt bulmak ve geçim imkânlarını hazırlamaktı aynı zamanda da İslam'ın sultanı ve hamisi olmak idi. İslam ülkelerine giren Türkmenler isabetli bir biçimde Bizans ülkesine yönlendirildiler, böylece bölgenin Türkleşmesine önemli katkıları temin edildi. **Nişabur yerine Rey başkent yapılmıştır (1043).** Hasankale'de (Pasinler) (1048) İbrahim Yinal'ın yönettiği Selçuklu ordusuyla, Liparitin komuta ettiği Bizans ordusunun çarpışmasında Bizanslılar mağlup edildi. Bu sene Türklerin Bizans topraklarına sürekli akınlarının başlangıç tarihi olarak belirlenebilir. Tuğrul Bey daha sonraki yıllarda Doğu Anadolu'ya gelerek (1054 yılı başları) fetih hareketlerini düzenleyecek ve destekleyecektir. Onun bölgeden ayrılmasından sonra ise akınlar Selçuklu şehzadeleri, emirler ve Türkmen beyleri tarafından yürütülmüştür. Onun dönemindeki Anadolu harekâtı tam anlamıyla bir fetih niteliği taşımaktan ziyade daha sonraki yıllarda yapılacak olan fetih ve yerleşme hareketlerine uygun zeminler hazırlamaktır. Selçuklular ve Abbasi Hilafetinin ilişkileri üzerinde kısaca duralım. Abbasî halifesi Şii Büveyhiler ve Fatimiler tarafından baskısı altındaydı. Halifenin daveti üzerine Tuğrul Bey Bağdat'a yöneldi ve şehre girdi (18 Aralık 1055). Büveyhiler adına şehre hâkim olan Arslan Besasiri kaçtı. Böylece Abbasi Hilafeti üzerindeki Büveyhi hâkimiyetine son verildiği gibi Tuğrul Bey Sünni İslam dünyasının müdafaasını da üstlenmiş oldu. Tuğrul Bey (Ocak 1058)'de Bağdat'a yeniden geldi. **Halife Kâim bi-emrillâh, onu Melik'ül-Maşrik ve'l-Mağrib "Doğunun ve Batının hükümdarı" ilân etmiş ve Ebû Tâlib künyesi ile "Rükn ed-dîn" lâkabını vermişti.**

b-Alparslan (1064-1072) Sultan Tuğrul, çocuğu olmadığından ölmeden önce Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı kendisine veliaht tayin etmişti. Vezir Amîd el-Mülk de buna uyarak Süleyman'ı Rey'e getirtmiş ve tahta çıkarmıştı. Diğer taraftan Alparslan, Kutalmış ve Musa (İnanç), Süleyman'ın sultanlığını tanımadılar. **Alparslan, girdiği askeri mücadelede rakiplerini saf dışı bırakarak Selçuklu tahtına oturdu (1064).** Bunun üzerine Abbasi halifesi Kaim bi-emrillah tarafından **"Şehinşah'ül-azam, Melik'ül-Arap ve'l-Acem",** gibi lakap ve unvanlar tevcih edilmiştir. Alparslan, Amîd el-Mülk yerine Nizamü'l-Mülk'ü vezirliğe getirdi. Onun döneminde öncelikle Tuğrul Bey'in Anadolu seferlerini sürdürmek amacıyla Azerbaycan ve Kafkasya sahasında başarılı harekâtlar yapıldı. **Bagrad ve Grigor gibi Bizans generalleri tarafından savunulan surlarıyla meşhur Ani fethedildi. (16 Ağustos 1064)**

Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071) Türklerin Anadolu içlerine yönelik hareketleri Bizans tarafından hiç tepkisiz kabul ediliyor değildi. Olayların gösterdiği gelişme Türklerin yeni bir yurt edinmek, Bizanslıların da topraklarını korumak amacıyla kesin sonuç almalarını gerektiriyordu. Bu sırada Bizans imparatoru Konstantinos Dukas ölmüş (1067) yerine imparatoriçe Evdokia geçmiştir. Dâhili karışıklıklar, çeşitli sıkıntılar içinde bulunan Bizans'ın başındaki imparatoriçe bu duruma

tahammülü güçleştikten Romenos Diogenes'i kendisine eş olarak seçmiş ve idareyi ona bırakmıştır (1068). İmparatorun ilk görevi doğu bölgesindeki Türk tehlikesini bertaraf etmektir. İmparator tahta çıktıktan iki ay sonra bir ordunun başında ilk Anadolu seferine çıktı. İmparator Kayseri, Sivas, Divriği, Toroslar, Halep üzerinden Menbic'i zaptederek (1068) İstanbul'a döndü. Buna karşılık Türk akınlarının devamına mani olamamıştır. İmparatorun İstanbul'a dönmesi üzerine Türkler süratle Anadolu'ya akınlara başladılar. Gönderilen kuvvetlerin tamamen bozguna uğratılmaları üzerine İmparator Sivas'a ve Malatya'ya iki ordu sevk ettiği gibi üçüncü bir ordunun başına da bizzat kendisi geçti. Hedefi Türkleri Anadolu'dan tamamıyla atmaktır. Fakat her iki ordu başarı sağlayamadığı gibi İmparator da Türkler karşısında önemli bir başarı elde edememiştir (1069). . Malazgirt zaferi sonunda Anadolu, bir daha değişmemek üzere ebedi olarak Türk ve Müslüman yurdu haline gelmiştir. İmparator ile Alparslan arasında bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre; a- İmparator kurtuluş fidyesi olarak 1,5 milyon altın verecektir. b- Bizans her yıl Selçukluya 360.000 altın ödeyecektir. c- Bizanslılar elindeki Müslüman esirler serbest bırakılacaktır. d- Selçuklu gerek gördüğünde Bizans yardım için askeri kuvvet gönderecektir. e- Antakya, Menbiç, Urfa, Malazgirt Selçuklulara verilecektir. f- İmparatorun bir kızı Melikşah ile evlendirilecektir. Fakat bu antlaşma Diogenes'in tahta geçmesi mümkün olmadığından uygulanamamıştır. Alparslan Diogenes'in akıbetini öğrendikten sonra akıncı Türkmenleri Anadolu'yu fethetme memur etti. Onlara hitabında "Bundan sonra aslan yavruları gibi olunuz. Bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat edin" diyerek teşvik etti. Artık Selçuklu orduları Anadolu'yu kısa zamanda fethettiler. Bu arada bir taraftan Anadolu kapıları Müslüman Türklerin bu ülkeye kalıcı girişleri için kesin biçimde açılırken, öte yandan Avrupa'da Bizans'ı kurtarmak amacıyla Haçlı seferlerini başlatma hazırlıklarına girişiyordu. **Nitekim Malazgirt'in hemen akabinde Anadolu'da ortaya çıkan Türk-İslam siyasi teşekkülleri vardır.** Bunlar; Erzurum merkez olmak üzere **Saltuklular** (1072-1202), Sivas merkez olmak üzere Orta Anadolu'da **Danışmendliler** (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de **Demleçoğulları** (1084-1393), Van havzasında **Sökmenliler (Ahlatşahlar)**, (1110-1207), Diyarbakır'da **Yıvaloğulları** (1098-1183), Harput'ta **Çubukoğulları** (1085-1113), Hasankeyf, Mardin, Harput merkezli Güneydoğu Anadolu'da **Artuklular** (1102-1409) kurulmuş ve her biri kurulduğu yerlerin ebedi Türk-İslam yurdu olmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

c- Melikşah Babası Alparslan tarafından veliaht tayin edilen Melikşah 18 yaşında Selçuklu tahtına oturdu (25 Kasım 1072). Saltanatının ilk iki senesini devletin mevcut sınırlarını muhafaza ve iç karışıklıkları önlemeye ayırmak mecburiyetinde kaldı. Doğuda Gazneliler ve Karahanlıların sınırlara hücumunu karşıladı, batıda ise amcası Kavurd'un isyanını bastırdı (1073). Devlet merkezini İsfahan'a nakletti. Sultan Melikşah sınırlarını tahkim edip, devletin iç bünyesini sağlamlaştırdıktan sonra geniş bir fütuhat programı başlatmıştır. Bu arada Anadolu'daki akınlara hız verilmiştir. Öyle ki İzmit gibi ileri noktalarda bile Türkmenlerle karşılaşabiliyordu. **Bu sırada Türkmen reislerinden Kutalmışoğlu Süleymanşah Bizans'daki taht mücadelelerinden faydalanarak İznik ve çevresindeki kaleleri ele geçirmiş, böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştı (1075).** Şiilerle mücadele Selçukluların ana siyasetlerinden biri idi. Fatımilere bağlı bazı bölgelerde fethedilmişti. **Türkmen beylerinden Atsız, Remle, Kudüs, Trablusşam, Sur'u ve Dimaşk (Şam) şehirlerini aldı (1076).** Atsız sonraki çabalarında başarısız olduktan sonra Melikşah kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi

(1077).Tutuş, Şam'ı tehdit eden Fatımi tehlikesini bertaraf ettikten sonra bölgeye hâkim olacak ve Suriye Selçuklu Devleti'nin yönetimini üstlenecektir (1079).

Melikşah bir orduyu Mervaniler devleti üzerine Diyarbakır'a göndermiştir. Diyarbakır ve Meyyafarikin ele geçirilerek Mervaniler ortadan kaldırılmıştır (1085). Selçuklu hanedan üyeleri arasında bazı huzursuzlukların yaşandığı bir gerçektir. Melikşah'a karşı isyan eden aile fertleri arasında kardeşi Tekiş'in de bulunduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. İlk isyanında (1081/1082) affedilen Tekiş, ikinci isyanında bertaraf edilmiştir (1085). Suriye meliki Tutuş ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin banisi Süleymanşah arasında Halep önlerinde zuhur eden savaşta Süleymanşah yenilerek intihar etmiştir (1085). Bunun üzerine Melikşah büyük bir ordu ile bölgeye hareket etmiş (1086) Akdeniz'e kadar ulaşmış ve bölgeye yeni valiler tayin ettikten sonra geri dönüş yolunda hilafet merkezi Bağdat'a gitmiştir (Mart 1087). Melikşah'ın İslamiyet yolundaki bir çabası da Hasan Sabbah'ın önderliğini yaptığı Batınilik faaliyetleri karşısındadır. Alamut ve Kuhistan'daki İsmaililere karşı Yoruntaş, Arslantaş, Koltaş ve Kızılsarığ gibi komutanları sevketti. Ancak başarılı olunamadı. Onun ölümü ile de bu yoldaki mücadele durdu. Selçuklu devletini dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline getirmiş olan Melikşah zehirlenme sonucu (20 Kasım 1092) öldü. Adaletliydi. Babası gibi "adil sultan" lakabıyla anılmıştır. Âlimlere ve sanatkârlara büyük yakınlık göstermiş imkânlar temin etmiştir. Ülke iktisadi açıdan yükselmiş, ticaret çok genişlemişti. Melikşah döneminde edebiyat gelişmiş, rasat işlerine de önem verilmişti.

d- Berkyaruk (1094-1104) Melikşah'ın ölümünden sonra eşi Terken Hatun 4-5 yaşlarındaki oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına oturttu. (25 Kasım 1092). **Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama dönemi diye vasıflandırabileceğimiz ve arka arkaya Melikşah'ın dört oğlu Mahmud, Berkyaruk, Muhammed ve Sencer sırasıyla başa geçmiştir.** Berkyaruk'un on bir yıllık saltanat süresi (1094-1104) sakin geçmiştir elbette taht mücadeleleri hariç. Nitekim Melikşah'ın kardeşi olan Tutuş da devletin başına geçmek istemiştir (1093). Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanarak ölmesi (Ekim/Kasım 1094) sonrasında Tutuş, Rey civarında Berkyaruk ile yaptığı savaşı kaybetti ve öldürüldü (1095). Bundan sonra Berkyaruk saltanat davası ile ortaya çıkan amcası Arslan Argun'la meşgul olmak mecburiyetinde kaldı. Amcası 1097'de kölesi tarafından öldürülünce isyan bastırıldı. Onun ele geçirdiği Belh, Tirmiz ve Nişabur gibi yerler de tekrar devlete bağlanmış oldu. Bu sırada çok önemli bir başka gelişmede Haçlılar ve Haçlı seferleridir. Papa II. Urbanus'un teşvikiyle hazırlanan I. Haçlı ordusu (1096), Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ı İznik'te mağlup ettikten sonra (1097), Antakya (1098-1268), Urfa (1098-1144), Kudüs (1099-1291), Trablus (1109-1289) gibi İslam beldeleri Haçlıların işgaline uğradı ve buralarda Hristiyan kontlukları kurdular.

e- Muhammed Tapar (1105-1118) Berkyaruk'un ölümü üzerine Muhammed ordusuyla derhal Bağdat'a yürüdü adına hutbe okuttu ve fazla bir güçlükle karşılaşmadan büyük Selçuklu devleti sultanlığını ele geçirdi.

f- Sencer (1118-1157) Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı Sultan Sencer'dir. Ülke bütünlüğünün ve devletin varlığının korunması uğrunda mütemadiyen gayretler sarf etmiş, bunda da hayatı boyunca başarılı olmuştur.

